

MARIA STRYSZEWSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Słowiańskiej

e-mail: maria.stryszewska@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2168-5657

Analiza formalna i semantyczna przymiotników od toponimicznych w języku rosyjskim, polskim i macedońskim (na materiale słownikowym)

Formal and Semantic Analysis of the Detoponymical Adjectives in Russian, Polish and Macedonian

Abstract

The subject of this article is a formal and semantic analysis of adjectives derived from toponyms (or names of inhabitants) in Russian, Polish and Macedonian. The common feature of this type of derivation in all three languages is the fact that they are combined almost exclusively with the formative -ский/-ski/-ски and its compound variants. I take into account the morphological and semantic characteristics of the word-formation base, its origin and morphological alternations within derivatives. I focus on the semantic characteristics of toponymic adjectives in the discussed languages. These types of derivatives are relational adjectives, and thus their specific meaning can only be clarified in the noun context.

Keywords: relational adjectives, Slavic word formation, confrontational word formation, toponyms

Słowa kluczowe: przymiotniki relacyjne, słowotwórstwo słowiańskie, słowotwórstwo porównawcze, toponimia

Przymiotniki, obok nazw mieszkańek oraz mieszkańców, są podstawowymi derywatami od toponimów. Te dwie grupy derywatów wymienia się w słownikach jako tworzone regularnie od nazw miejscowości, krain, państw, kontynentów i obiektów kosmicznych (Kowalik 1977: 191; 2017: 103). Derywacja przymiotników od nazw geograficznych w językach słowiańskich cechuje się dużą nieregularnością oraz szerokim wachlarzem środków słowotwórczych. W większości języków słowiańskich toponimy doczekały

się szeregu opracowań naukowych. Bogatą literaturę przedmiotu ma zarówno język polski, jak i rosyjski, w tym m. in. oddzielne słowniki poświęcone nazwom geograficznym. Warto wspomnieć o szczegółowych opracowaniach poświęconych zagadnieniu przymiotników od nazw geograficznych w języku rosyjskim, np. *Мировая топонимика. Прилагательные от географических названий. Словарь-справочник* pod redakcją Jewgienija A. Lewaszowa (2003) czy Суффикс -ск- в русской топонимии и проблема наложения морфем в оттопонимических прилагательных Marianny A. Cechanowicz (2007). Temat ten wciąż nie jest dostatecznie opisany w języku macedońskim. Przedmiotem niniejszego artykułu jest krótka charakterystyka derywatów przymiotnikowych od nazw miejscowych w językach słowiańskich na materiale rosyjskim, polskim i macedońskim. Analiza materiału ma na celu wskazanie zbieżności i różnic w derywacji przymiotników od nazw geograficznych w trzech językach słowiańskich, z których każdy reprezentuje inną podgrupę, rosyjski – wschodnią, polski – zachodnią, a macedoński – południową.

Podstawę materiałową moich rozważań stanowią słowniki ogólne opisywanych języków: *Большой толковый словарь русского языка* pod redakcją Siergieja A. Kuzniecowa (BTSRJa), *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (USJP) oraz indeks nazw geograficznych do sześciotomowego słownika *Толковен речник на македонскиот јазик* pod redakcją Kirila Koneskiego (TPMJ). Każdy z tych słowników notuje nazwy geograficzne oraz derywaty utworzone od nich, co nie jest praktyką powszechną. Dotyczy to zwłaszcza odtoponimicznych nazw mieszkańców i mieszkańek oraz przymiotników. Wynika to z faktu, że są one tworzone seryjnie, a co za tym idzie, produktywność tych klas jest niemal nieograniczona. Ze względów objętościowych, a więc praktycznych, nie są one często brane pod uwagę i nie są ujmowane we wszystkich słownikach (Cieślíkowa 1993:29). Łącznie przeanalizowanych zostało 360 przymiotników omawianej klasy w języku rosyjskim, 820 w języku polskim oraz 884 w języku macedońskim. Dysproporcje w liczbie derywatów od podstawowych nazw geograficznych wynika z różnic w sposobie prezentacji materiału w poszczególnych słownikach. Mimo to, także na takim materiale można pokazać pewne ogólne tendencje w słowotwórstwie przymiotników od nazw geograficznych w wybranych językach słowiańskich¹. Celem artykułu jest przedstawienie zarysu tego zjawiska.

Wspólną cechą derywacji omawianego typu w języku rosyjskim, polskim oraz macedońskim jest ograniczenie do jednego przyrostka ros. *-скуи*, pol. *-ski*, mac. *-ску* oraz jego wariantów rozszerzonych. Przypadki tworzenia derywatów za pomocą innych formantów są izolowane. W materiale języka polskiego znalazło się kilka wyjątków z sufiksem *-ny*: *Antarktyda* → *antarktyczny*, *Арктыка* → *арктычны*, *Пацифик* → *пацифичны* oraz jeden derywat utworzony za pomocą sufiksu *-any*: *Висла* → *висланы*, choć formalnie mogłyby być utworzone za pomocą wariantu sufiksu *-ski* (*-dzki/-cki*), np. *Таурыда* → *таурыдзкі*, *Аттыка* → *аттыцкі*, *Баљтык* → *баљтыцкі*, *Вісла* → *віслаўскі*. W materiale języka rosyjskiego i macedońskiego brak takich przykładów. Poza wymienionymi przypadkami derywacja przymiotników za pomocą formantu ros. *-скуи*, pol. *-ski*, mac. *-ску* ma charakter seryjny. Ponadto nazwy geograficzne w materiale języka polskiego² stanowią ponad 40% bazy derywacyjnej wszystkich przymiotników z formantem *-ski*, natomiast w materiale języka macedońskiego jest to około 25%³. Jeśli zaś chodzi o język rosyjski, to jest to 12%, co wynika głównie ze skromnej prezentacji toponimów w materiale źródłowym.

1 Jako źródło materiału zostały wybrane słowniki ogólne, ponieważ prezentowany w niniejszym artykule materiał stanowi wycinek szerszego badania dotyczącego derywacji przymiotników odrzeczownikowych w językach słowiańskich.

2 Pośród wszystkich przymiotników zawierających inwariantny sufiks *-скуи/-ski/-ску* w materiale źródłowym.

3 Dane dotyczą materiału z wymienionych słowników. Źródło: badania własne.

W materiale języka rosyjskiego ponad 90% derywatów utworzona jest za pomocą formantu prostego *-ckий*. Pozostałe formanty są nieliczne, a każdy z nich dołącza do maksymalnie kilku podstaw. Wśród nich najbardziej produktywny jest formant *-анский*, za pomocą którego utworzonych jest 12 przymiotników, np. *кубанский*. Pozostałe są zupełnie nieliczne, wśród nich: *-атский*, np. *азиатский*; *-ийский*, np. *камбоджийский*; *-еский*, np. *греческий*; *-ейский*, np. *европейский*; *-идский*, np. *персидский*.

Również w materiale języka polskiego większość derywatów została utworzona za pomocą sufiksu prostego *-ski* (648, około 80%). Przymiotniki omawianego typu są także tworzone przez 14 wariantów rozszerzonych: *-ański* np. *wiślański*; *-ajski*, np. *jawajski*; *-alski*, np. *prowansalski*; *-aski*, np. *papuaski*; *-atycki*, np. *azjatycki*; *-eckci*, np. *mazowiecki*; *-ejski*, np. *galilejski*; *-eński*, np. *miśnieński*; *-icki/-ycki*, np. *tylżycki*; *-ijski/-yjski*, np. *ugandyjski*; *-itański/-ytański*; np. *neapolitański*; *-iński/-yński*, np. *gruziński*; *-owski*, np. *kurpiowski*; *-oński*, np. *jerychoński*, przy czym za liczne można uznać dwie klasy: derywaty z formantem rozszerzonym *-ijski* oraz *-ański*, które tworzą odpowiednio 56 i 53 formacje. Zgodnie z danymi zawartymi w *Słowniku nazw miejscowości i mieszkańców* pod redakcją Marka Łazińskiego (2008), wysoką produktywnością cechują się derywaty z formantem *-owski*. W analizowanym przeze mnie materiale źródłowym takich przykładów jest kilka, np. *NRD* → *enerdowski*, *RFN* → *erefenowski*, jednak tutaj użycie tego formantu związane jest bezpośrednio z jego łączliwością ze skrótowcami (wyj. *Kurpie* → *kurpiowski*).

W materiale języka macedońskiego także większość, około 80% wszystkich derywatów, utworzona jest za pomocą sufiksu prostego *-cki*. Pozostałe przymiotniki tworzy 16 formantów rozszerzonych: *-ански*, np. *тогоански*; *-ајски*, np. *абицајски*; *-алски*, np. *провансалски*; *-ечки*, np. *словенечки*; *-ельски*, np. *бокељски*; *-енски*, np. *варненски*; *-ешки*, np. *малтешки*; *-ејски*, np. *малејски*; *-ински*, np. *њукаслински*; *-итански*, np. *неаполитански*; *-ијански*, np. *сухумијански*; *-ијски*, np. *китијски*; *-овски*, np. *лесотовски*; *-овчански*, np. *ословчански*; *-онски*, np. *тобагонски*; *-ојански*, np. *русојански*. Grupa przymiotników habitatywnych od substantyzowanych nazw miejscowych utworzona jest za pomocą zmiany paradygmatu: *Финска* → *фински*, *Полска* → *полски*, *Шведска* → *шведски*, *Хрватска* → *хрватски*. W materiale języka polskiego również takie przykłady występują: *Polska* → *polski* (analogicznie: *Małopolska* → *małopolski*, *Wielkopolska* → *wielkopolski*), *Alaska* → *alaski*. Ponadto zarówno w języku rosyjskim, polskim, jak i macedońskim formanty często łączą się z podstawami przez konektywy, zwykle *-j-*, np. ros. *Ханты* → *хантыййский*, pol. *Jura* → *jurajski*, *Wenus* → *wenusjański*, mac. *Алжир* → *алжирјански* lub *-t-*, np. pol. *Tolu* → *tolutański*. Mogą być one traktowane jako element sufiksu rozszerzonego, lub intermorf dołączane do innego sufiksu (prostego lub rozszerzonego).

Przy omawianych klasach brak jest wyraźnych reguł doboru formantów. W dużej mierze warunkują je czynniki fonologiczne (Urban 2006: 37). Ze względu na obecność dwóch spółgłosek w nagłosie, formant ros. *-ckий*, pol. *-ski*, mac. *-cki* w czystej formie często nie łączy się z podstawami bezpośrednio, stąd też stosunkowo duża liczba wariantów rozszerzonych oraz łączenie za pomocą wspomnianych już konektywów. Jak pisze Urban (2006: 37), na dołączenie sufiksu prostego lub rozszerzonego w przypadku nazw geograficznych pochodzenia obcego wpływ może mieć długość podstawy słowotwórczej. Według Kowalik dobór formantu rozszerzonego niekiedy ma inną funkcję i wpływa na zwiększenie wyrazistości derywatu (Kowalik 2017: 108). W przypadku nazw geograficznych obcego pochodzenia o dołączeniu sufiksu prostego lub rozszerzonego może decydować także długość podstawy, np. *Akad* → *akadyjski*, ale *Achmadabad* → *achmadabadzki*. Toponimy jednosylabowe częściej łączą się z sufiksem rozszerzonym, a dłuższe nazwy z formantem prostym, często też podstawa słowotwórcza jest skracana. Pochodzenie podstawy słowotwórczej według badaczki warunkuje zaś dystrybucję formantów rozszerzonych. Nazwy geograficzne pochodzenia obcego łączą się z formantami *-ajski*, *-ejski*, *-ijski/-yjski*, (np. *Jawa* → *jawajski*,

Europa → *europaeski*, *Cypr* → *cypryjski*⁴), zaś nazwy rodzime z formantami *-iński/-yński*⁵ oraz *-owski* (np. *Łomża* → *łomżyński*, *Łazy* → *łazowski*⁶). Warianty rozszerzone *-ański* i *-eński* łączą się z obydwoma typami podstaw (np. *Biebrza* → *biebrzański*, *Maroko* → *marokański*, *Gniezno* → *gnieźnieński*, *Genua* → *genueński*). Na dystrybucję pozostałych wariantów rozszerzonych pochodzenie podstawy słowotwórczej nie ma wpływu, a o ich doborze decydują czynniki morfologiczne.

W materiale języka macedońskiego formant *-ански* dołączają przede wszystkim podstawy zakończone na samogłoskę. Wiele z nich to nazwy pochodzenia obcego, zakończone na samogłoskę inną niż *-a*, np. *Кобе* → *кобеански*, *Зимбабве* → *зимбабвански*, *Конго* → *конгоански*, *Палау* → *палауански*, *Перу* → *перуански*. Przy tego typu derywacji formant łączy się z podstawą bezpośrednio i nie powoduje jej dezintegracji. Sufiks rozszerzony *-овски* dołącza zwykle do podstaw na *-o*, np. *Сантујаго* → *сантујаговски*, *Јамусукро* → *јамусукровски*, *Лесото* → *лесотовски*. W materiale języka rosyjskiego rozszerzenia formantu podstawowego są nieliczne, a w większości przypadków o doborze konkretnego wariantu decydują czynniki fonologiczne.

Kryterium doboru formantu ros. *-ский*, pol. *-ski*, mac. *-ски* w przypadku podstaw o znaczeniu geograficznym jest wyłącznie semantyczne. Jak już wspomniano wyżej, dodatkowe kryteria – fonologiczne, mogą mieć wpływ na dystrybucję wariantów rozszerzonych. Duża liczba tych wariantów wynika z faktu, że łączliwość formantu w postaci prostej, ze względu na obecność dwu samogłosek w nagłosie, jest ograniczona. Z tego samego powodu jednym z elementów derywacji za pomocą formantu ros. *-ский*, pol. *-ski*, mac. *-ски* są liczne alternacje na szwie morfologicznym. Zmiany morfonologiczne w obrębie tematów w materiale języka rosyjskiego mają tylko częściowo regularny charakter. Formant *-ский* w języku rosyjskim nie wymusza wielu zmian morfonologicznych w derywatach. Tam, gdzie ze względów fonologicznych sufixs nie może bezpośrednio połączyć się z podstawą, występuje wariant rozszerzony. Sufiks *-ский* nie występuje bezpośrednio po spółgłoskach *л* oraz *ц*. Bez większych przeszkód łączy się z pozostałymi spółgłoskami, np. б: *сербский*, в: *югославский*, н: *эфиопский*, м: *римский*, ль: *брюссельский*, р: *алжирский*. Spółgłoski ж, ш, ч, з, с, г, х, к w połączeniu z formantem *-ский* nie wymuszają uproszczenia na szwie morfologicznym (por. polski i macedoński), np. *эскимосский*, *гамбургский*, *казахский*, *баскский*, *французский*. W przypadku, gdy spółgłoską wygłosową jest [c], grupa spółgłoskowa na szwie morfologicznym ulega uproszczeniu do [-cki]: Греция → грецкий. Podobnemu uproszczeniu ulega wygłosowe [k]: Словакия → словацкий. Wymiana ta ma jednak charakter nieregularny, a tylnojęzykowe [k] z sufiksem może łączyć się bezpośrednio: Ирак → иракский, lub ulegać palatalizacji [k:č]: Антарктика → антарктический. Częstość zjawiskiem są ucięcia tematów.

W polszczyźnie bez wywoływania żadnych zmian sufixs *-ski* łączy się z podstawami o wygłosie zakończonym na: w: *warszawski*, p: *etiopski*, b: *kaszubski*, m: *kostromski*, r: *madagaskarski*, l: *opolski*, ń: *toruński*, j: *paragwajski*. Po pozostałych spółgłoskach zachodzą alternacje tematowe (zob. Kowalik 1977: 181, Kreja 1970: 119–120). Często dochodzi do uproszczenia wygłosowej grupy spółgłoskowej na

4 Produktownym typem słowotwórczym są jedynie derywaty z formantem *-ijski/-yjski*, pozostałe dwa tworzą po kilka przymiotników habitacyjnych.

5 Jest jednak poświadczonych kilka formacji utworzonych od podstaw pochodzenia obcego z tym formantem, por. *Gruzja* → *gruzyński*, *Florencja* → *florentyński*, *Dalmacja* → *dalmatyński*.

6 W analizowanym materiale występują wyłącznie derywaty motywowane przez skrótownice, np. *NRD* → *enerdowski*, *RFN* → *erefenowski*. Wariant rozszerzony *-owski* regularnie tworzy derywaty od skrótownic, także nie odnoszących się do nazw geograficznych.

styku podstawy i formantu w efekcie czego powstają warianty *-cki* oraz *-dzki* według określonych reguł. Wygłosowe spółgłoski *s, z, ś, ź, ż, ś, g, x, ST, śl* w połączeniu z nagłosowym *s-* upraszczają się do *s*, np. *Lagos* → *lagoski*, *Kaukaz* → *kaukaski*, *Bangladesz* → *bangladeski*, *Paryż* → *paryski*, *Białoruś* → *białoruski*, *Petersburg* → *petersburski*, *Czechy* → *czeski*, *Przemysł* → *przemyski*, *Gdańsk* → *gdański*, *Bydgoszcz* → *bydgoski*. Wygłosowe spółgłoski *t, d, k, c, ċ, 3, (ż), (ć), 3* w połączeniu z nagłosowym *s-* upraszczają się do *c* lub *dz*, np. *Ałmaty* → *almacki*, *Kapsztad* → *kapsztadzki*, *Irak* → *iracki*, *Chorwacja* → *chorwacki*, *Łódź* → *łódzki*, *Sieradz* → *sieradzki*, *Łowicz* → *łowicki*. Do wymian samogłoskowych należą wokalizacje, np. *[#:e]* *Litwa* → *litewski* oraz *[#:i]* *Belgia* → *belgijski*. Mają one nieregularny charakter. Tworzeniu przymiotników od rzeczowników na *-ia* lub *-ja* towarzyszy często dezintegracja podstawy, np. *Serbia* → *serbski*. W procesie derywacji ucięciu ulegają także inne części, np. *[-k-]*: *Malbork* → *malborski*, *Helsinki* → *helsiński*.

W przypadku języka macedońskiego sufix *-cki* dużo częściej niż w przypadku języka polskiego łączy się z podstawą słowotwórczą bezpośrednio. Łączy się z wygłosami na spółgłoski: *n*: *згваделупски*, *m*: *јохохамски*, *φ*: *тенерифски*, *v*: *тетовски*, *b*: *Џуба* > *џупски*⁷, *њ*: *шампањски*, *л*: *анголски*, *p*: *андорски*, *j*: *бомбајски*, *t*: *египетски*, *d*: *исламабадски*, *n*: *јапонски*. Podobnie i tutaj dochodzi do asymilacji wygłosu podstawy i formantu, stąd warianty *-cki* oraz *-шки*, zgodnie z zasadami: spółgłoski *к, ч, ц* w połączeniu z formantem *-ски* dają wariant *-чки*, np. *Квебек* → *квебечки*, *Петрич* → *петрички*, *Струмица* → *струмички*. Spółgłoski *г, ш, ж, х, в (< х)*, w połączeniu z formantem *-ски* dają wariant *-шки*, np. *Хамбург* → *хамбуришки*, *Радовиш* → *радовишки*, *Бриж* → *бришки*. Asymilacja *з, с + -ски* → *-шки* ma charakter nieregularny, np. *Велес* → *велешки*, ale *Суса* → *суски*.

Na uwagę zasługują także przymiotniki utworzone od dwuczłonowych nazw miejscowych. Także tutaj trudno ustalić reguły dotyczące tworzenia derywatów. W materiale rosyjskim przykłady są nieliczne, ale mimo to wskazują na nieregularność, np. *Ханты-Мансийск* > *ханты-мансийский*, gdzie derywat opiera się na obu członach (z zachowaniem łącznika), ale *Марий Эл* > *марийский*, gdzie derywat utworzony jest tylko od pierwszego członu nazwy miejscowej. W polszczyźnie możliwe są trzy warianty. Przymiotniki od nazw dwuczłonowych tworzone są od obu członów, np. *Abu-Zabi* > *abuzabijski* (ale obocznie *zabijski*), *Jelenia Góra* > *jeleniogórski*, *Bielsk Podlaski* > *bielskopodlaski*. Jeżeli tworzone są tylko od jednego członu, zwykle jest to pierwszy, np. *Biała Podlaska* > *białski*, *Emilia-Romania* > *emiliański*, *Piotrków Trybunalski* > *piotrkowski*. Nieliczne przymiotniki oparte są o drugi człon nazwy, np. *Sri Lanka* > *lankijski*, *Port Vila* > *vilski*, *Abu-Zabi* > *zabijski*. W materiale języka macedońskiego również możliwe są wymienione wyżej warianty. Większość przymiotników oparta jest na obu członach nazwy, np. *Алма Ата* > *алмаатски*, *Буенос Аирес* > *буеносаирески*, *Демир Капија* > *демиркаписки*. Podobnie jak w pozostałych dwóch językach, także w macedońskim tworzy się przymiotniki od jednego członu, równie często pierwszego, np. *Антигва и Барбуда* > *антигвански* (ale także oboczne *барбудански*), *Буркина Фасо* > *буркински*, jak i drugiego, np. *Македонски Брод* > *бродски*, *Велика Британија* > *британски*. Warianty oboczne występują przy nazwach złożonych z więcej niż dwóch członów (np. ze spójnikiem), np. *Папуа Нова Гвинеја* > *папуански* i *папуановогвинејски*, *Тринидад и Тобаго* > *тринидадски*, *тринбагонски* i *тобагонски*, *Свети Китс и Невис* > *китијски*, *невисјијански*.

Przymiotniki omawianego typu mogą być motywowane nazwami geograficznymi lub nazwami mieszkańców. W analizowanym przeze mnie materiale pojawiają się niemal wszystkie typy podstaw (tj. nazwy państw, miast, krain geograficznych, obiektów kosmicznych, rzek, jezior, innych obiektów

7 Ubezdźwięcznienie wygłosowego *-б* przekłada się także na pisownię (Koneski 2003: 94–95).

geograficznych oraz etnonimy). Szczególnie licznych jest kilka grup. W materiale języka rosyjskiego przymiotniki motywują się przez:

- a) nazwy państw, np. Австрия → австрийский, Азербайджан → азербайджанский, Англия → английский, Бельгия → бельгийский, Венесуэла → венесуэльский, Эфиопия → эфиопский, Япония → японский, Израиль → израильский, Ирак → иракский, Лаос → лаосский;
- b) nazwy regionów, np. Бавария → баварский, Удмуртия → удмуртский, Адыгея → адыгейский, Чечня → чеченский,
- c) nazwy grup etnicznych, np. башкиры → башкирский, ингуши → ингушский, инки → инкский, уйгуры → уйгурский.

Дузо szerszy zakres znaczenia podstawy słowotwórczej odnotowałam w pozostałych dwóch językach. W materiale języka polskiego przymiotniki habitatywne można podzielić na kilka licznych klas:

- a) przymiotniki motywowane nazwami państw, np. Polska → polski, Rosja → rosyjski, Argentyna → argentyński, Botswana → botswański, Dominikana → dominikański, Ekwador → ekwadorski, Estonia → estoński, Ghana → ghański, Gwatemala → gwatemalski, Macedonia → macedoński, Chorwacja → chorwacki, Indonezja → indonezyjski, Namibia → namibijski, Surinam → surinamski;
- b) przymiotniki motywowane nazwami miejscowości, np. Berlin → berliński, Brasilia → brasilijski, Canberra → canberski, Dardanele → dardanelski, Dublin → dubliński, Elbląg → elbląski, Helsinki → helsiński, Caracas → karakaski, Kostroma → kostromski, Paryż → paryski, Lizbona → lizboński;
- c) przymiotniki motywowane nazwami regionów (geograficznych lub administracyjnych), np. Abisynia → abisyński, Abruzja → abruzyjski, Brandenburgia → brandenburski, Górny Śląsk → górnośląski, Flandria → flandryjski, Gagauzja → gagauski, Kalabria → kalabryjski, Kalifornia → kalifornijski, Kaszuby → kaszubski, Laponia → lapoński, Liguria → liguryjski, Meklemburgia → meklemburski, Owernia → owernijski, Dalmacja → dalmacki;
- d) przymiotniki utworzone od nazw krain historycznych, np. Fenicja → fenicki, Hellada → helladzki, Helwecja → helwecki, Kolchida → kolchidzki, Anatolia → anatolijski, Andegawenia → andegaweński, Arkadia → arkadyjski, Babilonia → babiloński, Asyria → asyryjski, Besarabia → besarabski;
- e) nieliczne są derywaty oparte na podstawowej nazwie grupy etnicznej, np. Eskimos → eskimoski, Słowianin → słowiański, Karaïm → karaïmski.

TRMJ notuje derywaty motywowane nazwami:

- a) państw, np. Австралија → австралиски, Азербејџан → азербејџански, Белгија → белгиски, Бугарија → бугарски, Габон → габонски, Гватемала → гватемалски, Ерменија → ерменски, Исланд → исладски, Кенија → кениски, Латвија → латвиски, Пакистан → пакистански, Романија → романски, Тајван → тајвански;
- b) miejscowości, np. Абу Даби → абудабиски, Амстердам → амстердамски, Барселона → барселонски, Богданци → богднаски, Варшава → варшавски, Вроцлав → вроцлавски, Гдањск → гдањски, Детроит → детроитски, Женева → женеvски, Каракас → каракасски, Лусака → лусачки, Масеру → масеруски, Москва → московски, Рејкјавик → рејкјавички, Софија → софиски;
- c) regionów (geograficznych i administracyjnych), np. Абисинија → абисински, Абхазија → абхазиски, Баварија → баварски, Балкан → балкански, Баскија → баскиски, Јукатан → јукатански, Камчатка → камчатски, Патагонија → патагонски, Сахалин → сахалински;

- d) innych obiektów geograficznych (pasm górskich, szczytów, rzek, mórz, jezior, cieśnin, itp.), np. *Алпи* → *алпски*, *Анди* → *андски*, *Амазонка* → *амазонски*, *Байкал* → *байкалски*, *Балтик* → *балтички*, *Босфор* → *босфорски*, *Вардар* → *вардарски*, *Галичник* → *галички*, *Днепар* → *днепарски*, *Нева* → *невски*, *Пелистер* → *пелистерски*;
- e) kontynentów, np. *Азија* → *азиски*, *Европа* → *европски*, *Евроазија* → *евроазиски*, *Океанија* → *океаниски*;
- f) część podstaw to nazwy grup etnicznych, np. *Татар* → *татарски*, *Азијат* → *азијатски*, *Африканер* → *африканерски*, *Еским* → *ескимски*, *Келт* → *келтски*, *Копт* → *коптски*, *Ром* → *ромски*, *Пигмеј* → *пигмејски*, *Циган* → *цигански*;

Nie jest łatwe w przypadku omawianych przymiotników habitatywnych ustalenie podstawy słowotwórczej. Większość takich derywatów może motywować się równolegle przez nazwy mieszkańców, np. pol. *Szwajcaria* → *szwajcarski*, *Szwajcar* → *szwajcarski*. Derywaty jednak, w zależności od użycia, będą odnosiły się zarówno do nazw własnych miejsc, jak i nazw ich mieszkańców. Np. *szwajcarskie sery* – ‚sery produkowane w Szwajcarii’, *szwajcarska precyzja* – ‚precyzja taka jak Szwajcarów’. Nieliczne są przykłady, gdzie możliwa jest tylko jedna podstawa, np. ros. *Литовец* → *литовский*, pol. *Duńczyk* → *duński*, mac. *Кинез* → *кинески*, gdy podstawą słowotwórczą jest etnonim lub gdy przymiotnik utworzony jest od nazwy miejsca, nie zaś mieszkańca, np. ros. *Москва* → *московский* (por. *Мосвич*), pol. *Gdańsk* → *gdański*, mac. *Скопје* → *скопски*⁸ (Urban 2006: 38, 42; Łopatin, Ułuchanow 2016: 630; Koneski 2003: 98). Także słowniki źródłowe nie są zgodne co do wyjściowego rzeczownika – USJP oraz TRMJ notują omawiane derywaty jako pochodne nazw miejscowych, BTSRJ a zaś -nazwy narodowości oraz nazwy etniczne. Ustalenie podstawy słowotwórczej możliwe jest jednak jedynie w określonym kontekście, co pokazują wyżej przytoczone przykłady. Wynika to z faktu, że przymiotniki odtoponimiczne należą do derywatów transpozycyjnych, a więc takich, które nie zmieniają znaczenia względem podstawy słowotwórczej, a formanty mają tu jedynie funkcję gramatyczną polegającą na zmianie kategorii części mowy. Dwumotywowość może wpływać na relacje formalne między podstawą słowotwórczą, a derywatem. Wyodrębnienie sufiksu zależne jest od parafrazy słowotwórczej oraz znaczenia kontekstowego; etnonimy i toponimy będą miały różny związek formalny z formantem słowotwórczym, np. ros. *Перу* > *перу-анский*, ale *перуанец* > *перуан-ский*, a więc w drugim wypadku derywat będzie należał do przymiotników z formantem prostym. Etnonimy w tych przypadkach są bliższe formalnie derywatom niż toponimom.

W związku z tym znaczenie derywatu można określić jedynie na podstawie jego użycia kontekstowego. Znaczenia kontekstowe wyrażane przez przymiotniki zależą głównie od charakteru semantycznego ich podstaw słowotwórczych. Ze względu na to, że podstawy analizowanych przymiotników należą do jednego pola semantycznego, znacznie wpływa to na ograniczenie pełnionych przez nie funkcji. Do określenia funkcji tekstowych przymiotników habitatywnych wykorzystuję model zaproponowany przez Krystynę Kallas w *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologia* (GWJPM 1998). Na model ten składają się relacje rzeczownika będącego podstawą słowotwórczą oraz rzeczownika przez derywat określanego. W większości z zaproponowanych przez autorkę relacji największy wpływ na znaczenie kontekstowe ma znaczenie podstawy słowotwórczej.

8 W BTSRJ przymiotniki habitatywne są opisane jako derywaty od etnonimów, co można tłumaczyć po pierwsze bliższą relacją formalną rzeczownika podstawy i derywatu, po drugie – konsekwencją, ponieważ znaczna część przymiotników motywuje się przez nazwy grup etnicznych, które nie mają odpowiednika w postaci toponimu.

Określenie funkcji semantycznych derywatów transpozycyjnych determinowane jest zatem przez kontekst rzeczownikowy (tj. **przymiotnik + rzeczownik określany**). Przymiotniki habitatywne mogą występować w roli **subiektu**, gdy rzeczownik podstawy nazywa subiekt, a rzeczownik określany czynność przy niewyrażonym predykatie, np. ros. *румынские территориальные претензии* 'roszczenia terytorialne wysuwane przez Rumunię', *кино американские* 'kino tworzone przez Amerykanów', *италийанско-ликарство* 'malarstwo włoskich artystów'. W przytoczonych przykładach nazwy miejscowe lub nazwy mieszkańców występują w roli wykonawcy czynności.

Derywaty odtoponimiczne występują w **znaczeniu dzierżawczym**, gdy podstawa słowotwórcza nazywa posiadacza, a rzeczownik określany – obiekt posiadania. Znaczenie dzierżawcze charakterystyczne jest dla przymiotników mających w podstawie rzeczownik osobowy, ponieważ posiadaczem może być jedynie człowiek (lub zbiorowość ludzka) (Nagórko 1987: 24, Urban 2006: 132). W tych wypadkach nazwa kraju oznacza ogół jego mieszkańców, np. ros. *российский газ* 'gaz należący do Rosji', *испанская флота* 'flota należąca do Hiszpanii', *британская колония* 'kolonia należąca do Wielkiej Brytanii', *французские терены заморские*, itp.

Przymiotniki tej klasy mogą także wskazywać na element zbioru pod warunkiem, że rzeczownik określany ma znaczenie kolektywne, np. *луды монгольские* 'ludy składające się z Mongołów, mieszkańców Mongolii', *албанско-малцинство* 'mniejszość składająca się z Albańczyków, obywateli Albanii';

Rzeczowniki w podstawie derywatów, o których mowa mogą stanowić podstawę porównania. W tej relacji określany rzeczownik jest członem porównywanym. W funkcji tej często występują przymiotniki od nazw narodowości, wówczas rzeczowniki określane nazywają ich charakterystyczne cechy. W takich połączeniach zachodzi neutralizacja opozycji semantycznej, np. *влошки temperament* 1) 'temperament Włocha' (SUB) 2) 'temperament taki jak Włocha' (SIMIL); ros. *германская точность* 'dokładność jak u Niemca', *еврейская жадность*, pol. *французский стиль* 'styl jak u Francuza', *швейцарская прецизья* 'precyzja taka jak u Szwajcara', mac. *германски квалитет* 'jakość taka jak u Niemca', *англиски хумор*.

Niektóre przymiotniki które pełnią jedynie **funkcję nominalną** i zawężają **zakres** znaczenia rzeczownika, połączenia typu: ros. *итальянский композитор*, pol. *angielski pisarz*, mac. *холандски сликар* można sparafrazować: 'ten kompozytor to Włoch, pochodzi z Włoch', 'ten pisarz to Anglik' itd.

Przymiotniki omawianego typu dość licznie występują w użyciu lokatywnym. W takim użyciu podstawa przymiotnika nazywa miejsce lub kierunek, a rzeczownik określany lokalizowany obiekt, bądź cechę charakterystyczną krajobrazu lub wyrób, np. ros. *швейцарские часы* 'zegarek produkowany w Szwajcarii', *московские улицы* 'ulice znajdujące się w Moskwie', *океанические острова* 'które znajdują się na oceanie', *сельская школа* 'szkoła znajdująca się na wsi', pol. *włoskie wina* 'wina produkowane we Włoszech', *kuchnia azjatycka* 'kuchnia tworzona w Azji', *porcelana bolesławiecka*, *toruńskie pierniki*, *tatrzańskie szczyty*, mac. *шумски јагоди* 'jagody, które rosną w lesie', *норвежки фјордови* 'fiordy w Norwegii', *грчки острови*, *шарпланинско сирење*, *кафеански маси*, *аеродромска продавница*. Niekiedy rzeczownik określany nazywa czynność, np. *жeglуга средиземноморска* 'żegluga po Morzu Śródziemnym', *powstanie wielkopolskie*.

Różnica w liczbie derywatów od podstawowych nazw geograficznych wynika z różnic w sposobie prezentacji materiału w poszczególnych słownikach, jednak to formant *-ski* i jego ekwiwalenty specjalizuje się niemal bezwyjątkowo w tworzeniu przymiotników odtoponimicznych. Derywacja przymiotników za pomocą formantu ros. *-ский*, pol. *-ski*, mac. *-ски* ma zatem charakter seryjny w omawianych językach. Z przeprowadzonej analizy widać, że dystrybucja formantów rozszerzonych ma nieregularny charakter.

Różnice w tym zakresie można też zauważyć pomiędzy analizowanymi językami. Nasuwa się wniosek, że mnogość wariantów rozszerzonych wymuszona jest czynnikami fonologicznymi: obecność dwu spółgłosek w nagłosie nie sprzyja łączliwości z niektórymi typami podstaw. Z tego samego powodu derywacji za pomocą omawianego sufiksu towarzyszy szereg alternacji na szwie morfologicznym. Wszystkie te cechy derywacji odtoponimicznej przekładają się na trudności w posługiwaniu się nimi i tworzenia ich w praktyce.

Bibliografia

- Cechanowicz, Marianna Aleksandrowna (2007) „Суффикс -ск- в русской топонимии и проблема наложения морфем в оттопонимических прилагательных”. [„Suffixs -sk- w russkiej toponimii i problema nałożenija morfiem w ottoponimicznych prilałatiel’nych”]. [W:] „Вестник ПСТГУ” 2007, 3(9); 14–22.
- Cieślíkowa, Aleksandra (1993) „Leksykografia nazw własnych a leksykografia nazw pospolitych”. [W:] Władysław Lubaś, Franciszek Sowa (red.) *Wokół słownika współczesnego języka polskiego III. Zakres selekcji i informacji*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN; 23–33.
- Dubisz, Stanisław (red.) (2003) *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkowa, Renata, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (red.) (1998) *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koneski, Kiril (2003) *Зборообразувањето во современот македонски јазик*. [Zboroobrazuvanieto vo sovremeniot makedosnki jazik]. Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski”.
- Koneski, Kiril (ed.) (2003–2014) *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. [Tolkoven recnik na makedonskiot jazik I–VI]. Skopje.
- Kowalik, Krystyna (1977) *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kowalik, Krystyna (2017) „Na marginesie słowotwórstwa przymiotników od nazw miejscowości w języku polskim”. [W:] *Onomastica*, t. LXI/2. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN; 105–116.
- Kreja, Bogusław (1970) „Budowa słowotwórcza a budowa fonetyczna wyrazów”. [W:] *Język Polski* L, z.2. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego; 119–131.
- Kuzniecowa, Siergiej Aleksandrowicz (red.) (2008) *Большой толковый словарь русского языка* [Bolszoj tolkowyj słowar’ russkogo jazika]. Sankt-Petersburg.
- Lewaszow, Jewgienij Aleksandrowicz (2003) „Mirowaja toponimika. Prilałatiel’nyje ot gieograficzeskich nazwanij. Słowar’-sprawocznik” [„Мировая топонимика. Прилагательные от географических названий. Словарь-справочник”]. Sankt-Petersburg.
- Łopatin, Władimir Władimirowicz, Igor’ Stiepanowicz Ułuchanow *Словарь аффиксальных морфем современного русского языка*. [Słowar’ affiksalnych morfem sowriemienogo russkogo jazika]. Moskwa 2016.
- Nagórko, Alicja (1987) *Zagadnienia derywacji przymiotników*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Urban, Małgorzata (2006) *Współczesne przymiotniki odrzeczownikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

